

2.4. ПРАВОВІ АСПЕКТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОХОРОНИ ТА ЗБЕРЕЖЕННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ РЕСУРСІВ УКРАЇНИ

ШАРАПОВА Світлана Володимирівна,
кандидат юридичних наук, доцент,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого,
м. Харків
ORCID ID: 0000-0001-6731-7772

Україна має значний земельно-ресурсний потенціал. За офіційними даними, сьогодні земельний фонд України складає 60,3 млн. га. Високий рівень господарського освоєння території України визначає інтенсивний вплив антропо- та техногенезу на навколишнє природне середовище, в тому числі на земельні ресурси, склад і характер процесів, які відбуваються у сфері використання земель. Надмірне розширення площі ріллі за рахунок схилених земель призвело до порушення екологічно збалансованого співвідношення земельних угідь: ріллі, природних кормових угідь, лісів та водойм, що негативно позначилося на стійкості агроландшафтів і спричинило значну техногенну ураженість екосфери. Внаслідок цього земельні ресурси прискореними темпами деградують, забруднюються та виснажуються¹.

Якісний стан земельних ресурсів, що використовуються у сільськогосподарському та лісовому виробництві, безперервно погіршується. Безгосподарне ставлення до землі, а також інших природних ресурсів, неналежне ставлення до збереження їх якісних і кількісних показників є основними причинами низької віддачі природно-ресурсного потенціалу. Крім того, сьогодні темпи споживання природних ресурсів набагато вищі, ніж темпи їх відтворення. Земля виступає основним засобом виробництва, фундаментальним природним ресурсом, отже, збереження земель є важливим не лише для їх охорони, а також для збереження єдиної

¹ Концепція Загальнодержавної цільової програми використання та охорони земель: розпорядження Кабінету Міністрів України від 19 січня 2022 р. № 70-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/70-2022-%D1%80?find=1&text=%D0%B7%D0%B1%D0%B5%D1%80#Text>. (дата звернення: 08.08.2022).

екологічної системи, невід'ємною частиною якої є всі земельні ресурси на території України.

Відповідно до Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25.06.1991 р. № 1264-ХІІ¹ збереження природних ресурсів, генетичного фонду живої природи, ландшафтів та інших природних комплексів, унікальних територій та природних об'єктів, пов'язаних з історико-культурною спадщиною, виступає одним із головних завдань законодавства про охорону навколишнього природного середовища (ст. 1 Закону), а також основним принципом охорони довкілля (ст. 3 Закону).

Відповідно до ст. 163 Земельного кодексу України завданнями охорони земель є забезпечення збереження та відтворення земельних ресурсів, екологічної цінності природних та набутих якостей земель. Крім того, збереження екологічних функцій ґрунтового покриву та охорони навколишнього середовища, а також збереження та відтворення родючості та цілісності ґрунтів, захист від деградації, ведення сільськогосподарського виробництва з дотриманням ґрунтозахисних технологій та забезпеченням екологічної безпеки навколишнього середовища виступає як один із заходів з охорони ґрунтів (Закон України «Про охорону земель»²).

Слід зазначити, що інститут правової охорони земель тісно пов'язаний із інститутом правової охорони навколишнього середовища і є похідним від нього³.

Як підкреслюється у спеціальній літературі, саме у системі охорони земель найбільш повно проявляється нерозривний зв'язок земельного та екологічного права, у якому охорона земель є частиною більш широкого поняття охорони навколишнього природного

¹ Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України від 25.06.1991 р. № 1264-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 41. Ст. 546.

² Про охорону земель : Закон України від 19.06.2003 р. № 962-IV. *Офіційний вісник України*. 2003. № 29. Ст. 1431.

³ Икмет Аловсат оглы Джавадов. Понятие и сущность охраны земель в правовых системах зарубежных стран. *Часопис Київського університету права*. 2011. № 4. С. 294.

середовища¹. «Охорона довкілля» і «охорона земель» співвідносяться як загальне та приватне: земля є компонентом довкілля, її охорона підпорядковується загальним закономірностям охорони навколишнього природного середовища. Водночас існують певні особливості охорони земель, які необхідно враховувати².

Відповідно до норм законодавства, як охорона земель, так і охорона навколишнього середовища насамперед спрямована на збереження природних ресурсів. Однак при цьому національне законодавство не дає чіткої відповіді, що саме необхідно розуміти під збереженням земельних та інших природних ресурсів.

Значення слова «зберегти» має кілька варіантів. У словникових джерелах цей термін сприймається як: не дати чомусь зникнути; уберегти від псування, шкоди, знищення. Чи то: не втратити щось, не позбутися чогось існуючого і т. д.

Відповідно до Протоколу про збереження та стале використання біологічного та ландшафтного різноманіття до Рамкової конвенції про охорону та сталий розвиток Карпат³, «збереження» означає низку заходів, які необхідні для підтримки природного довкілля та популяцій видів дикої фауни та флори у сприятливому для збереження статусу (ст. 3 Протоколу).

Головною метою Концепції збереження біологічного різноманіття України, затвердженої Постановою Кабінету Міністрів України від 12 травня 1997 року № 439⁴, є збереження, покращення стану та відновлення природних та порушених екосистем, місце проживання окремих видів та компонентів ландшафтів.

¹ Фролов М.О. Охорона земель як еколого-правовий імператив земельного законодавства. Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права. Науковий часопис. 2002. № 3. С. 73.

² Иващук И.С. Правовые проблемы охраны земель сельскохозяйственного назначения: монография. Москва: Юрлитинформ, 2013. С. 11.

³ Про ратифікацію Протоколу про збереження і стале використання біологічного та ландшафтного різноманіття до Рамкової конвенції про охорону та сталий розвиток Карпат : Закон України від 4 вересня 2009 р. № 1621-VI. *Офіційний вісник України*. 2009. № 73. Ст. 2497.

⁴ Про Концепцію збереження біологічного різноманіття України: Постанова Кабінету Міністрів України від 12.05.1997 р. № 439. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/439-97-%D0%BF#Text> (дата звернення 08.08.2022)

Також згідно з Концепцією закріплені спільні заходи щодо збереження та сталого використання, що полягають, по-перше, у розробці національних стратегій, планів чи програм зі збереження та сталого використання біологічного різноманіття. І по-друге, заходи щодо збереження та сталого використання біологічного різноманіття у відповідних секторальних або між секторальних планах, програмах та політиці (ст. 6 Концепції).

Відповідно до частини 3 статті 2 Конвенції про збереження морських живих ресурсів Антарктики¹, будь-який промисел і пов'язана з ним діяльність у районі застосування цієї Конвенції проводяться відповідно до таких принципів збереження: (1) запобігання скороченню чисельності будь-якої популяції, що виловлюється, до рівнів, нижче таких, що забезпечують її стійке поповнення; (2) підтримка екологічних взаємозв'язків між виловлюваними, залежними від них і пов'язаними з ними популяціями морських живих ресурсів Антарктики та відновлення виснажених популяцій; (3) запобігання змінам або зведення до мінімуму небезпеки змін у морській екосистемі, які є потенційно незворотними протягом двох або трьох десятиліть.

Отже, у загальному розумінні, збереження – це створення умов, у яких забезпечується можливість збереження насамперед якісних властивостей природних ресурсів, і навіть їх кількість.

Наприклад, Л. А. Ольховик та В. Г. Шаймарданов, розглядаючи питання про збереження флори та фауни моря, пропонують розглядати збереження як комплекс міжнародних та національних дій, спрямованих на раціональне використання, запобігання знищенню та відновлення рослинного та тваринного світу моря².

У науці земельного права тривалий час ведеться дискусія про співвідношення понять «охорона» і «раціональне використання»,

¹ Конвенція про збереження морських живих ресурсів Антарктики 1980 року. Про участь України у Конвенції про збереження морських живих ресурсів Антарктики 1980 року : Постанова Верховної Ради України від 04.02.1994 р. № 3937-XII. *Офіційний вісник України*. 2006. № 40. Ст. 2713.

² Ольховик Л.А., Шаймарданов В.Г. Охорона та збереження флори та фауни моря. *Порівняльно-аналітичне право*. 2018. № 2. С. 180.

«охорона» і «захист», зміст охорони земель тощо. При цьому не приділяється належної уваги визначенню поняття збереження земель та інших природних ресурсів та його співвідношення з поняттям охорони земель.

Відповідно до ст. 162 Земельного кодексу України охорона земель - це система правових, організаційних, економічних та інших заходів, спрямованих на раціональне використання земель, запобігання необґрунтованому вилученню земель сільськогосподарського і лісогосподарського призначення, захист від шкідливого антропогенного впливу, відтворення і підвищення родючості ґрунтів, підвищення продуктивності земель лісогосподарського призначення, забезпечення особливого режиму використання земель природоохоронного, оздоровчого, рекреаційного та історико-культурного призначення.

Як бачимо, всі передбачені законодавством заходи щодо охорони земель спрямовані на реалізацію відповідних завдань. А саме: раціональне використання; запобігання необґрунтованому вилученню земель сільськогосподарського та лісогосподарського призначення (тобто можливість уникнути зменшення кількості цих земель); збереження якісних властивостей ґрунтів; забезпечення особливого режиму використання земель природоохоронного та іншого призначення з метою їх охорони.

Перераховані завдання мають основну мету – досягнення збереження як якісних, так і кількісних показників земель, що, як уже зазначалося вище, відображено у змісті статті 163 Земельного кодексу України, а саме: забезпечення збереження та відновлення земельних ресурсів, екологічної цінності природних та придбаних якостей земель.

З цього приводу М. А. Фролов слушно зауважує, що держава у законодавчих актах закріплює правові засади збереження земель, встановлює суб'єктивні права та обов'язки різних учасників земельних правовідносин, що вже, власне, і є охороною земель. На його думку, коректніше і юридично виважено було б говорити не про охорону земель, а про правове забезпечення збереження земель як юридичний термін. Що повністю відтворює сутність явищ, пов'язаних з комплексом заходів, спрямованих на покра-

шення якісних та кількісних характеристик земель та запобігання заподіяння шкоди¹.

Позиція П. Ф. Кулинич з цього питання полягає в тому, що термін «охорона земель» є багатоаспектним і включає три складові: збереження земель, відтворення земель і поліпшення земель. Розкриваючи зміст цих складових, вчений зазначає, що відтворення земель як важливий напрямок їх охорони полягає у проведенні заходів, метою яких є відновлення втрачених у процесі сільськогосподарського використання та під впливом іншої антропогенної діяльності корисних властивостей землі як засобу сільськогосподарського виробництва та компонента навколишнього середовища (рекультивация земель, консервація земель). Поліпшення земель – це сукупність заходів, вкладених у підвищення якості (корисних властивостей) сільськогосподарських угідь більш ніж їх традиційний рівень². Збереження земель П. Ф. Кулинич розглядає як сукупність заходів щодо запобігання необґрунтованому вилученню сільськогосподарських угідь зі складу земель сільськогосподарського призначення та недопущення їх деградації. На його думку, термін «охорона земель» є родовим по відношенню до термінів «відтворення земель», «збереження земель» та «поліпшення земель».

Виходячи із зазначеного, бачимо, що збереження земель розглядається як самостійна складова їх охорони.

Проте, Т. В. Лісова дотримується іншої позиції з цього питання, на думку вченої охорона й відновлення земель виступають самостійними формами забезпечення збереження останніх (їх кількісних і якісних показників)³. Отже, в даному випадку поняття збереження ширше ніж поняття охорона.

І. С. Іващук наголошує, що збереження якісних показників ґрунтів є одним із основних завдань охорони земель, оскільки,

¹ Фролов М.О. Охорона земель як еколого-правовий імператив земельного законодавства. Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права. *Науковий часопис*. 2002. № 3. С.78.

² Кулинич П.Ф. Правові проблеми охорони і використання земель сільськогосподарського призначення в Україні : монографія. Київ : Логос, 2011. С.55.

³ Лісова Т.В. Правове забезпечення відновлення земель: теоретичні і практичні проблеми : монографія. Харків: Юрайт, 2020. С. 93.

втративши ґрунтовий покрив, землі не можуть бути засобом виробництва, у сільському і лісовому господарстві, і навіть заподіяння шкоди ґрунтам призводить до порушення функціонування екосистеми. У цьому збереження ґрунтів та його родючості є основною і найважливішою метою охорони земель¹.

За словами науковця, заходи щодо охорони земель сільськогосподарського призначення прямо чи опосередковано мають на меті забезпечити збереження трьох основних якісних характеристик земель. Це – землі як засобу виробництва у сільському та лісовому господарстві; землі як природного об'єкта, що охороняється як найважливіша складова природи; землі як просторово-територіального базису життєдіяльності суспільства².

Збереження землі, на думку вчених, пропонується розглядати як недопущення погіршення її якісних показників. При цьому відновлення якості земель за допомогою рекультивациі та покращення стану земель за допомогою меліорації розглядається як три основні напрямки у системі землеохоронних заходів³.

Проте, вважаємо, що не можна поняття «збереження» зводити лише до недопущення погіршення якісних властивостей земель. В даному випадку важливим є також збереження кількісних показників, а саме це збереження земель сільськогосподарського (пасовища, луки, сіножаті) та лісгосподарського призначення, земель природно-заповідного фонду, земель оздоровчого призначення, що мають природні та унікальні лікувальні властивості та ін.

Крім того, іноді характеристики якості та кількості взаємопов'язані. Так, наприклад, землі оздоровчого призначення є особливими лише завдяки тим природним ресурсам, які екологічно пов'язані з цією категорією земель. Відповідно до ст. 47 Земельного кодексу України до земель оздоровчого призначення належать землі, що мають природні лікувальні властивості, які використовуються або можуть використовуватися для профілактики захво-

¹ Иващук И.С. Правовые проблемы охраны земель сельскохозяйственного назначения: монография. Москва: Юрлитинформ, 2013. 208 с.

² Иващук И.С. Правовые проблемы охраны земель сельскохозяйственного назначения: монография. Москва: Юрлитинформ, 2013. 208 с.

³ Аксененко Г.А., Краснов Н.И., Иконичкая И.А. и др. Общая теория советского земельного права. Москва: Наука, 1983. С. 287.

рювань та лікування людей. Відомо, саме земля не має лікувальних властивостей, а лише «пов'язана» з конкретними природними лікувальними ресурсами, які придатні для використання з метою лікування або як профілактичні заходи.

Відповідно до ст. 6 Закону України «Про курорти» від 5 жовтня 2000 р. № 2026-III¹, до природних лікувальних ресурсів належать мінеральні і термальні води, лікувальні грязі та озокерит, ропа лиманів та озер, морська вода, природні об'єкти і комплекси із сприятливими для лікування кліматичними умовами, придатні для використання з метою лікування, медичної реабілітації та профілактики захворювань.

Як земля, так і зазначені лікувальні ресурси відносяться до природних ресурсів, що виснажуються. Таким чином, якщо природні лікувальні ресурси з будь-якої причини втратять свої властивості, то землі оздоровчого призначення не зможуть виконувати свої функції як самостійна категорія земель, а отже й використовуватись за цільовим призначенням, що, у свою чергу, призведе до скорочення їх кількості у складі земельного фонду.

Таким чином, збереження земель – це система заходів, спрямованих на запобігання знищенню та погіршенню якісних властивостей земель, а також попередження скорочення їх кількості в межах та з урахуванням особливостей правового режиму тієї чи іншої категорії земель.

Крім цього, необхідно також враховувати особливості інших природних ресурсів, пов'язаних із конкретною земельною ділянкою. Збереження земель має здійснюватися за такими основними напрямками: запобігання скорочення кількості земель (сісько-господарського і лісогосподарського призначення та ін.); підтримку на належному рівні якісного стану та збереження якісних властивостей як земель, так і інших природних ресурсів (при комплексному використанні); підтримання екологічного взаємозв'язку між земельною ділянкою та природними ресурсами, пов'язаними з нею (збереження екосистеми)².

¹ Про курорти : Закон України від 5 жовтня 2000 р. № 2026-III. *Офіційний вісник України*. 2000. № 44. Ст. 1884.

² Шарапова С.В. Сохранение земель как основная задача их охраны. *Leges vitae*. 2019. №7/2. С. 97.

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про охорону земель» земельні ресурси розглядаються як сукупний природний ресурс поверхні суші як просторового базису розселення і господарської діяльності, основний засіб виробництва в сільському та лісовому господарстві.

Основними заходами збереження природно-ресурсного потенціалу є відтворення та відновлення природних ресурсів. Зазначені заходи грають головну роль не тільки у збереженні природних ресурсів, а й у підвищенні їх якісних показників.

Як відомо, традиційно всі природні ресурси поділяються на вичерпні та невичерпні. До невичерпних ресурсів відносяться, зазвичай, природні явища – це енергія сонця, енергія вітру, морські припливи тощо. У свою чергу, вичерпні природні ресурси умовно поділяються на відновлювані та невідновлювані. Так, відновлювані ресурси – це ресурси, здатні до відновлення та відтворення (наприклад, лісові ресурси). Невідновлювані – це ресурси, які не відновлюються або їх швидкість відновлення настільки мала, що використання їх стає неможливим (наприклад, мінеральні ресурси).

Відповідно до ст. 40 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» використання природних ресурсів громадянами, підприємствами, установами та організаціями має здійснюватися з дотриманням обов'язкових екологічних вимог. Одним із них є здійснення заходів щодо відтворення відновлюваних природних ресурсів.

Необхідно розрізнити такі поняття, як «відновлення» та «відтворення» природних ресурсів. Питання розмежування цих понять неодноразово аналізувалося у науковій літературі. Однак знайти чітке визначення понять «відновлення» та «відтворення» за допомогою як наукової спеціальної літератури, так і в чинному законодавстві сьогодні важко.

Якщо звернутися до словникових джерел, відновлення природних ресурсів сприймається як комплекс заходів, спрямованих на отримання природних ресурсів у відносно колишньої кількості. Такий результат досягається шляхом здійснення штучних заходів та цілеспрямованої господарської діяльності після повного чи часткового виснаження цих ресурсів внаслідок антропогенного

впливу. Відтворення природних ресурсів розглядається як само-відновлення природних об'єктів, що входять до складу біосфери¹.

Також відновлення природних ресурсів сприймається як доведення запасів тих чи інших видів природних ресурсів до рівня, що передував їх виснаженню внаслідок господарської діяльності людини. Відтворення природних ресурсів – комплекс заходів, спрямованих на штучну підтримку природних ресурсів та збереження екосистеми у продуктивному стані².

У юридичній літературі немає єдиної думки щодо визначення понять «відновлення» та «відтворення», крім цього, як правило, зазначені поняття взагалі не відокремлюють один від одного.

Приміром, В. В. Петров відтворення природних ресурсів розглядав як сукупність державних та громадських заходів, спрямованих на поповнення та зростання відновлюваних природних ресурсів або посилення корисних властивостей природних об'єктів. Відновлення, на його думку, це заходи, спрямовані на поповнення природних ресурсів або посилення корисних властивостей природних об'єктів, втрачених внаслідок дій антропогенних чи стихійних сил³.

Під відновленням природних ресурсів також розуміють комплекс заходів, спрямованих на отримання природних ресурсів у кількостях, близьких до природних, після їх повного чи часткового виснаження. Воно передбачає повне або часткове самовідновлення природних ресурсів, яке може відбуватися як природним шляхом, так і за участю людини⁴.

З цього приводу А. В. Басай зазначає, що відновлення слід розглядати як одну з основних форм відтворення природних рослинних ресурсів, що передбачає приведення об'єктів рослинного

¹ Сытник К. М., Брайон А. В., Городецкий А. В., Брайон А. П. Словарь-справочник по экологии. Киев: Наукова думка, 1994. С. 86.

² Протасов В. Ф., Матвеев А. С. Экология. Термины и понятия. Стандарты, сертификация. Нормативы и показатели: Учебное и справочное пособие. Москва: Финансы и статистика, 2001. 208 с.

³ Петров В. В. Правовая охрана природы в СССР: учебник. Москва: Юрид. лит., 1984. С. 367.

⁴ Калинин И. Б. Природоресурсное право. Основные положения. Томск, 2000. С.10.

світу та рослинних угруповань до їх природного стану. Співвідношення між поняттями «відтворення» та «відновлення» при характеристиці відповідної діяльності щодо природних рослинних ресурсів можна охарактеризувати як співвідношення загального та часткового¹.

Т. В. Лісова, комплексно розглянувши це питання, наголошує, якщо мова йде про відновлення якісних властивостей земель (зокрема, родючості ґрунтів), стану порушених земель, варто оперувати саме терміном «відновлення». При цьому відбувається приведення стану земель від існуючого негативного до первісного притаманного їм якісного стану. Ідеться про певні позитивні зміни, в тому числі й ґрунтової родючості, а також про відновлення виконуваних землями функцій відповідно до їх цільового призначення. При цьому, вчена підкреслює, що відтворити землі як природний об'єкт неможливо².

У законодавстві України закріплено загальні вимоги щодо відновлення та відтворення природних ресурсів. Наприклад, у Лісовому кодексі України питанню відтворення лісів присвячено окрему главу, якій визначаються цілі, завдання та способи відтворення лісів.

Відповідно до ст. 79 Лісового кодексу України відтворення лісів здійснюється для таких цілей: досягнення оптимальної лісистості шляхом створення в максимально короткі терміни нових насаджень найбільш економічно та екологічно доцільними способами та технологіями; підвищення водоохоронних, ґрунтозахисних, санітарно-гігієнічних, інших корисних властивостей лісів та захисних лісових насаджень; поліпшення якісного складу лісів, підвищення їхньої продуктивності та біологічної стійкості.

При цьому стаття 80 Лісового кодексу присвячена саме відновленню лісів. Так, відновлення лісів здійснюється на лісових ділянках, що були вкриті лісовою рослинністю (зруби, згарища тощо). Зруби і згарища підлягають залісенню протягом не більше двох років. Лісові культури, що загинули, відновлюються в наступно-

¹ Басай О. В. Поняття відтворення природних рослинних ресурсів. *Актуальні проблеми держави і права*. 2011. Вип. 61. С. 651.

² Лісова Т.В. Правове забезпечення відновлення земель: теоретичні і практичні проблеми : монографія. Харків: Юрайт, 2020. С. 61.

му році. Терміни залісення можуть бути продовжені у зв'язку з необхідністю ліквідації наслідків стихії (вітровал, пожежа, посуха тощо) органом виконавчої влади з питань лісового господарства Автономної Республіки Крим, центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері лісового господарства. На лісових ділянках, зайнятих чагарниками, низькопродуктивними і малоцінними деревостанами, відновлення більш цінних та високопродуктивних деревостанів здійснюється шляхом реконструкції та проведення лісокультурних робіт (ст. 80 ЛКУ).

Закон України «Про рослинний світ» від 09.04.1999 р. також відносить здійснення заходів щодо відтворення об'єктів рослинного світу до основних вимог щодо охорони, використання рослинного світу. Так, відповідно до ст. 23 Закону відтворення природних рослинних ресурсів здійснюється власниками та користувачами земельних ділянок, на яких знаходяться об'єкти рослинного світу. Таке відтворення природних рослинних ресурсів відповідно до законодавства забезпечується: сприянням природному відновленню рослинного покриву; штучним поновленням природних рослинних ресурсів; запобіганням небажаним змінам природних рослинних угруповань та негативному впливу на них господарської діяльності.

Щодо земельних ресурсів, то в земельному законодавстві поняття «відновлення» можна зустріти лише у зв'язку з якісним станом земель або здійсненням їх рекультиватії. Приміром, згідно зі ст. 45 Закону України «Про охорону земель» у разі виявлення фактів забруднення ґрунтів небезпечними речовинами спеціально уповноважені органи виконавчої влади в галузі охорони земель вживають заходів для обмеження, тимчасової заборони (зупинки) чи припинення діяльності підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності, а також необхідності проведення в установленому порядку робіт із дезактивації, відновлення забруднених земель, консервації угідь та визначення режимів їх подальшого використання.

Як бачимо, йдеться саме про відновлення якісного стану земель (при забрудненні ґрунтів, деградації земель, псуванні тощо). Отже, відновлення земель має розглядатися як повернення земельній ділянці такого якісного стану чи родючості, які були до моменту їх

втрати внаслідок людської чи іншої діяльності. В свою чергу, відтворення природних ресурсів має розглядатися як повернення їх кількісного стану і стосується лише тих видів природних ресурсів, які піддаються кількісному відновленню. Наприклад, це лісові ресурси, об'єкти тваринного та рослинного світу тощо.

Отже, збереження природно-ресурсного потенціалу полягає не тільки у збереженні і відтворенні кількісних характеристик природних ресурсів, а й у поліпшенні їх якісного стану. Основними заходами щодо збереження природно-ресурсного потенціалу виступають відтворення та відновлення природних ресурсів.

Збереження стану земель, який здатен забезпечити потреби людства як сьогодні, так і в майбутньому, може бути досягнуто завдяки реалізації заходів, спрямованих на відновлення якісного стану земель сільськогосподарського й лісогосподарського призначення, а також інших властивостей земель окремих категорій¹.

На сьогодні, великих пошкоджень зазнають землі лісогосподарського призначення, це пов'язано з видобуванням корисних копалин, вирубкою лісу, лісовими пожежами, тощо. Стан земель лісогосподарського призначення має прямий взаємозв'язок із лісовими ресурсами, які знаходяться на цій категорії земель. Відомо, що роль лісів у природному комплексі та господарській діяльності незрівнянно велика та вкрай важлива. Не дивлячись на те, що ліс є природним ресурсом, який підлягає відтворенню, упродовж останніх десяти років стан лісових ресурсів безперервно погіршується, що на пряму несприятливо впливає на стан якості та продуктивність земель лісогосподарського призначення.

Прийняття 20 червня 2022 р. Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо збереження лісів»² й запровадження в законодавство терміну «самозалісена ділянка» є вагомим та актуальним кроком щодо збереження лісів та земель лісогосподарського призначення.

¹ Лісова Т.В. Правове забезпечення відновлення земель: теоретичні і практичні проблеми : монографія. Харків: Юрайт, 2020. С. 41.

² Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо збереження лісів: Закон України від 20 червня 2022 року № 2321-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2321-20#Text> (дата звернення: 08.08.2022).

Підкреслимо, що прийняття зазначеного Закону дає можливість збільшити площі та зберегти ліси України, яка наразі втрачає українські ліси та інші цінні території через військові дії. Щоб їх відновити потрібні десятиліття. Так, з 24 лютого 2022 р. майже 3 млн. га лісу в Україні пройдені війною. Під загрозою втрати знаходиться понад 500 тис. га лісів та земель лісогосподарського призначення¹.

Відповідно до ст. 57-1 Земельного кодексу України самозалісена ділянка це земельна ділянка будь-якої категорії земель (крім земель лісогосподарського призначення, природно-заповідного та іншого природоохоронного призначення) площею понад 0,5 гектара, вкрита частково чи повністю лісовою рослинністю, заліснення якої відбулося природним шляхом. (стаття 1 Лісового кодексу України містить аналогічне визначення самозалісеної ділянки).

Самозалісені ділянки це так звані самосійні ліси, проблема щодо яких постійно озвучувалась протягом багатьох років, утім реальні кроки з її вирішення так і не були здійснені.

Проте, збереження самосійних лісів надзвичайно важливе. По-перше, самосійні ліси мають природне походження, а отже є набагато більш стійкими до дії несприятливих факторів, у порівнянні зі штучними лісами. По-друге, самосійні ліси часто поєднують лісові масиви, які в минулому були «розірвані» полями чи пасовищами. Процес такого розриву має назву «фрагментація» і негативно впливає на стан тварин та рослин, які перебувають у лісах. По-третє, молоді дерева найкраще накопичують вуглець з атмосфери, що є головною причиною зміни клімату. Крім цього, збереження самосійних лісів і надання їм статусу лісу з юридичної точки зору, як наголошують фахівці, суттєво сповільнить темпи глобального потепління, викликаного людською діяльністю².

Зазначимо, що в Україні існує велика кількість необлікованих лісів на сільськогосподарських землях та землях запасу. Необліко-

¹ Міндовкілля: Відтепер самосійні ліси та луки захищені від знищення. Урядовий портал. Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/mindovkilliya-vidteper-samosijni-lisi-ta-luki-zahishcheni-vid-znishchennya>(дата звернення: 08.08.2022).

² Самосійні ліси або простий шлях збільшити кількість лісів України. Українська природоохоронна група. URL: <https://uncg.org.ua/samosijni-lisy/>(дата звернення: 08.08.2022).

вані ліси умовно поділяють на дві категорії: (1) ліси на сільськогосподарських землях, які утворилися природним шляхом («самосійні ліси»); (2) ліси на землях, які були надані 10-15 років тому лісовим господарствам під заліснення¹.

На таких ділянках були створені культури, але не оформлена земельна документація, а ділянки не відображені на картографічних документах у матеріалах лісовпорядкування. Відповідно, ці ділянки не мають юридичного статусу лісу. Причиною виникнення «самосійних лісів» є те, що після розпаду радянського союзу значна частина полів на малопродуктивних і деградованих землях була виведена з обігу, закинута і почала заростати лісом природним чином (в першу чергу на Поліссі та в Карпатах, але також це спостерігається у Лісостепу)².

Як слушно зазначають фахівці, надання правового статусу самосійним лісам дозволить збільшити обсяг поглинання вуглецю, збільшити площу лісів України та покращити ситуацію зі збереженням біорізноманіття. Що, в свою чергу, зекономить кошти, бо, якщо на створення нових лісів та подальший догляд за ними треба витратити великі суми, то самосійні ліси можуть рости далі без втручання людини і є стійкішими за штучні³.

Земельним кодексом України встановлено порядок щодо віднесення земельної ділянки до самозалісеної (який значно спрощує процедуру реєстрації самозалісених ділянок (ст. 57-1 Земельного кодексу України)).

Сьогодні у структурі земельних ресурсів країни спостерігаються значні диспропорції, поглиблення яких може становити загрозу навколишньому природному середовищу та життєвому середовищу, а також ефективності господарської діяльності, стійкому розвит-

¹ Необліковані ліси України. Аналітична записка. *Екологія. Право. Людина*. URL: <http://epl.org.ua/eco-analytics/neoblikovani-lisy-ukrayiny-analitychna-zapyska/> (дата звернення: 08.08.2022).

² Необліковані ліси України. Аналітична записка. *Екологія. Право. Людина*. URL: <http://epl.org.ua/eco-analytics/neoblikovani-lisy-ukrayiny-analitychna-zapyska/> (дата звернення: 08.08.2022).

³ Необліковані ліси України. Аналітична записка. *Екологія. Право. Людина*. URL: <http://epl.org.ua/eco-analytics/neoblikovani-lisy-ukrayiny-analitychna-zapyska/> (дата звернення: 08.08.2022).

ку національної економіки загалом. Надмірна розораність земель призвела до порушення екологічно збалансованого співвідношення сільськогосподарських угідь, лісів та водойм, що негативно вплинуло на стійкість агроландшафтів і зумовило значне техногенне навантаження на екологічну сферу¹. На якісний стан земельних ресурсів впливають також інші негативні фактори. Так, інтенсивне сільськогосподарське використання земель призводить до зниження родючості ґрунтів². Крім цього, під час використання земель землевласники та землекористувачі не завжди дотримуються вимог щодо екологічної безпеки, охорони земельних ресурсів, відтворення родючості ґрунтів, підвищення продуктивності земель тощо.

Відомо, що земля за своїми якісними характеристиками навіть в межах одного територіального розташування може суттєво відрізнятись. Це стосується природної родючості, складу ґрунту, поверхневого і підґрунтового шару землі, меліоративного стану земель тощо. Всі ці показники впливають на результати виробництва як в сільському господарстві, так і в інших галузях, де найбільш ефективно використовуються всі корисні якості землі. Все це підтверджує необхідність проведення комплексу заходів щодо охорони, збереження якісних характеристик, відновлення сільськогосподарських та інших земельних угідь, які забезпечують збільшення родючості ґрунтів та їх продуктивність.

Отже, сільськогосподарські та інші земельні угіддя є важливим об'єктом охорони, родючість яких залежить не тільки від природних якостей ґрунту, але і від того, чи дотримуються вимог земельного законодавства під час їх використання землевласники та землекористувачі, та потребують збереження.

В загальному розумінні поняття «угіддя» розглядається як частина землі, що відрізняється від сусідніх способами господа-

¹ Деякі питання удосконалення управління в сфері використання та охорони земель сільськогосподарського призначення державної власності та розпорядження ними: Постанова Кабінету Міністрів України від 7 червня 2017 р. № 413. *Офіційний вісник України*. 2017. № 51. Ст. 1569.

² Деякі питання удосконалення управління в сфері використання та охорони земель сільськогосподарського призначення державної власності та розпорядження ними: Постанова Кабінету Міністрів України від 7 червня 2017 р. № 413. *Офіційний вісник України*. 2017. № 51. Ст. 1569.

рювання. Головною ознакою, що покладена в основу розділення окремих видів угідь, є характер використання землі. Класифікують угіддя, враховуючи основне призначення та систематичне використання окремих ділянок для певних виробничих цілей. Водночас обов'язково слід враховувати природні властивості, що відображають якісний стан окремих земельних ділянок¹. На думку О. І. Крассова, поняття «угіддя» відображає вид функціонального використання земельної ділянки, зумовлений її природними властивостями та наявністю на ній певних природних ресурсів. За допомогою цього терміна уточнюється правовий режим певних земельних ділянок. Головна відмінність зазначеного поняття від поняття «земельна ділянка» полягає в тому, що угіддя не індивідуалізується шляхом визначення його місця розташування та меж в тому ж порядку, що й земельна ділянка. Навіть більше, угіддя зазвичай є частиною самостійної земельної ділянки².

Земельні угіддя це земельні ділянки, що систематично використовуються для певних господарських цілей та відрізняються за природно-історичними ознаками. Серед різних видів угідь виділяють сільськогосподарські, лісові, мисливські, рибні тощо. Угіддя як облікова категорія містить різні за характером способи використання земельної ділянки. Приміром, до Переліку угідь згідно з Класифікацією видів земельних угідь³ належать: болота (надмірно зволожені ділянки земель); ліси та інші лісовкриті землі (земельні лісові ділянки та інші лісовкриті землі незалежно від того, на яких землях за основним цільовим призначенням вони розміщені); деякі земельні лісові ділянки, вкриті лісовою рослинністю; інші.

В структурі земель сільськогосподарського призначення виділяються сільськогосподарські угіддя. Визначення земель сільськогосподарського призначення та порядок їх використання закріплюється Главою 5 Земельного кодексу України і відповідно до ч. 2

¹ Паньків З.П. Земельні ресурси: навчальний посібник. Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2008. С.121.

² Правовой режим земель в СССР/ под ред. Г.А. Аксененка, Н.И. Краснова, И.А. Иконицкой. Москва : «Наука», 1987. С. 12.

³ Порядок ведення Державного земельного кадастру: Постанова Кабінету Міністрів України від 17.10.2012 р. № 1051. *Офіційний вісник України*. 2012. № 89. Ст. 3598.

ст. 22 ЗК до зазначеної категорії земель належать: сільськогосподарські угіддя й несільськогосподарські угіддя. У юридичній літературі справедливо підкреслюється, що у земельному законодавстві термін «сільськогосподарські угіддя» вживається неодноразово і доволі часто. Так, згадуються окремі види сільськогосподарських угідь, проте визначення, що саме слід розуміти під сільськогосподарськими угіддями, немає. Тим часом права та обов'язки, пов'язані з використанням сільськогосподарських угідь, становлять головну специфіку правового режиму земель сільськогосподарського призначення. Обсяг, перелік прав сільськогосподарських користувачів залежить від правового режиму земель. Отже, сільськогосподарські угіддя визначають специфічні риси правового режиму земель сільськогосподарського призначення¹.

На думку П. Ф. Кулинича, сільськогосподарські угіддя як об'єкти земельних правовідносин являють собою зумовлені їх природними якостями види функціонального використання земель сільськогосподарського призначення, які характеризують спосіб та інтенсивність їх використання як засобу аграрного виробництва, визначають рівень стійкості агроландшафтів та впливають на стан охорони біорізноманіття сільськогосподарських земель, а також слугують засобом конкретизації прав та обов'язків власників і користувачів земельними ділянками сільськогосподарського призначення та засобом розмежування компетенції органів влади щодо регулювання земельних відносин².

Відповідно до Переліку угідь та згідно з Класифікацією видів земельних угідь, сільськогосподарські угіддя це земельні ділянки, які систематично використовуються для одержання сільськогосподарської продукції і включають у себе рілля, перелоги, багаторічні насадження, сіножаті та пасовища.

Крім цього, відповідно до ст. 5 Закону України «Про екологічну мережу України» від 24.06.2004 р. № 1864-IV до складових структурних елементів екомережі включаються частково землі сільськогосподарського призначення екстенсивного використання

¹ Кулинич П.Ф. Сільськогосподарські угіддя як об'єкт земельних правовідносин. *Часопис Київського університету права*. 2008. № 4. С. 3.

² Кулинич П.Ф. Сільськогосподарські угіддя як об'єкт земельних правовідносин. *Часопис Київського університету права*. 2008. № 4. С. 176.

– пасовища, луки, сіножаті тощо та деякі інші види угідь, такі як водно-болотні угіддя, інші природні території та об'єкти (ділянки степової рослинності, пасовища, сіножаті, луки, кам'яні розсипи, піски, солончаки, земельні ділянки, в межах яких є природні об'єкти, що мають особливу природну цінність) та інші¹.

Сільськогосподарські угіддя екстенсивного використання (пасовища, сіножаті) є об'єктами екологічної мережі України, що беруть участь у реалізації її основного функціонального призначення як засобу забезпечення ландшафтного та біорізноманіття та підлягають особливій охороні. Проте зазначений Закон не встановлює якихось спеціальних вимог, що стосуються забезпечення охорони та збереження як сільськогосподарських угідь, так й інших видів угідь, які входять до складу екологічної мережі України. Відтак вони потребують особливої охорони та встановлення відповідних вимог щодо їх використання, що має забезпечуватися шляхом як охорони земель, так і реалізації охоронних заходів стосовно природних ресурсів, які з ними пов'язані.

Меліоровані землі, які є різновидом і складником земель сільськогосподарського призначення та на яких здійснено комплекс меліоративних заходів відповідно до затвердженої в установленому порядку проектної документації, виділяються законодавством як один із видів угідь (ст.1 Закону України «Про меліорацію земель»²). Як бачимо, дійсно законодавство України оперує терміном «угіддя», яким позначаються певні види земель в межах окремих категорій. Також серед видів угідь виокремлюють мисливські угіддя – ділянки суші та водного простору, на яких перебувають мисливські тварини і які можуть бути використані для ведення мисливського господарства (ст. 1 Закону України «Про мисливське господарство та полювання»³).

До ознак, які характеризують мисливські угіддя, відносять: це ділянки земної поверхні (земельні, лісові ділянки разом з водними

¹ Про екологічну мережу України: Закон України від 24.06.2004 р. № 1864-IV. *Офіційний вісник України*. 2004. № 29. Ст. 1950.

² Про меліорацію земель: Закон України від 14.01.2000 р. №1389-XIV. *Офіційний вісник України*. 2000. № 6. Ст. 200.

³ Про мисливське господарство та полювання: Закон України від 22.02.2000р. № 1478-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2000. № 18. Ст. 132.

об'єктами, що знаходяться на них); це середовище перебування мисливських природних ресурсів; використовуються для ведення мисливського господарства¹.

Як слушно зазначає Д. Р. Данилюк, особливістю мисливських угідь є те, що їм притаманні всі ознаки, характерні для природних об'єктів, проте водночас вони не утворюють самостійного природного об'єкта, як земля, ліси, води. Вони відображають тільки особливі функціональні властивості природних об'єктів (є середовищем перебування мисливських природних ресурсів), отже, їх можна розглядати як комплексний природний об'єкт, як сукупність взаємопов'язаних частин природних об'єктів, що знаходяться в межах певної території².

Дійсно, основна мета, з якою використовуються мисливські угіддя, це ведення мисливського господарства. Проте неналежне використання земель або ведення мисливського господарства з недотриманням вимог, встановлених законодавством, може нанести не виправну шкоду як мисливським тваринам, так і середовищу їх перебування. Крім цього, в такому разі йдеться не тільки про комплексне використання, а й про комплексну охорону, завданнями якої є: збереження якісного стану мисливських угідь з урахуванням особливостей середовища перебування мисливських тварин, які знаходяться в їх межах; охорона та захист власне мисливських тварин, які перебувають постійно або тимчасово на території цих угідь. Необхідно підкреслити, що збереження, відповідне використання та відтворення середовища перебування мисливських тварин є найважливішим завданням не тільки на національному, а також і міжнародному рівні. Тому заходи щодо охорони та збереження мисливських тварин та середовища їх перебування необхідно розглядати також з урахуванням вимог міжнародного законодавства³.

¹ Данилюк Л.Р. Правовий режим мисливських природних ресурсів в Україні: монографія. Прикарпат. нац. ун-т ім. Василя Стефаника. Івано-Франківськ, 2017. С.21.

² Данилюк Л.Р. Правовий режим мисливських природних ресурсів в Україні: монографія. Прикарпат. нац. ун-т ім. Василя Стефаника. Івано-Франківськ, 2017. С.23.

³ Шарاپова С.В. Особливості комплексного використання та охорони земельних угідь. *Право і суспільство*. 2019. № 2 Ч. 1. С. 108.

Отже, особливістю земельних угідь, як сільськогосподарських, так і інших видів, є те що вони слугують місцем розташування інших природних ресурсів та при цьому є основою для сільськогосподарського виробництва, ведення лісового господарства, мисливського господарства і так далі. Крім цього, якісні особливості і властивості землі прямо впливають на природні ресурси, забезпечуючи необхідні умови для їх росту, розвитку, середовище проживання. Своєю чергою належне використання природних ресурсів впливає на якісний стан землі. Отже, використання і охорона земельних угідь здійснюються на основі комплексного підходу та з урахуванням їх особливостей.

Особливої уваги в сучасних умовах заслуговує питання щодо охорони та збереження екологічних систем.

Відповідно до Закону України «Про основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року» від 28.02.2019 р. № 2697¹ процеси глобалізації та суспільних трансформацій підвищили пріоритетність збереження довкілля, а отже, потребують від України вжиття термінових заходів. Протягом тривалого часу економічний розвиток держави супроводжувався незбалансованою експлуатацією природних ресурсів, низькою пріоритетністю питань захисту довкілля, що унеможливило досягнення збалансованого (сталого) розвитку.

Метою державної екологічної політики, відповідно до зазначеного Закону, є досягнення доброго стану довкілля шляхом запровадження екосистемного підходу до всіх напрямів соціально-економічного розвитку України з метою забезпечення конституційного права кожного громадянина України на чисте та безпечне довкілля, впровадження збалансованого природокористування і збереження та відновлення природних екосистем.

Як переконливо підкреслює Є. П. Суєтнов, значення екосистем складно переоцінити, адже вони по суті є гарантом стабільності довкілля, найважливішою структурною одиницею навколишнього світу, фундаментом життя. Проте хижацька господарська діяльність людини призвела до істотного руйнування природних еко-

¹ Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року : Закон України від 28.02.2019 р. № 2697. URL <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19#Text> (дата звернення 07.08.2022)

систем, що загрожує біосфері найкатастрофічнішими наслідками. Руйнування природних екосистем підриває основи існування багатьох видів і їх угруповань, частина яких вже зникла з лиця Землі, а інша перебуває на межі вимирання¹.

Термін «екосистема» означає динамічний комплекс угруповань рослин, тварин і мікроорганізмів, а також їх неживого навколишнього середовища, взаємодіючих як єдине функціональне ціле².

Розрізняють кілька видів й типів екосистем. Приміром, відповідно до Лісового кодексу України, вирізняються природні ліси (природні лісові екосистеми) – ліси (лісові екосистеми), в яких локально і тимчасово проявився антропогенний вплив, але він не змінив ценотичної структури фітоценозів і тому природні лісові екосистеми здатні протягом короткого часу регенеруватися (відновитися) природним шляхом до стану пралісових екосистем. Або праліси (пралісові екосистеми) – споконвічний, стародавній ліс (природні лісові екосистеми), що сформувався природним шляхом і в ході розвитку не зазнав безпосереднього антропогенного впливу. Також виділяється морська екосистема, під якою розуміють сукупність живих морських організмів та середовища моря, що взаємодіють між собою. Можна вирізнити бентичну екосистему – це екосистема дна водойм та твердих антропогенних субстратів (наприклад, колектори для моллюсків у аквакультурі, корпуси суден тощо)³.

Екологічним системам притаманні суттєві властивості. По-перше, замкнутість, самостійне функціонування екологічної системи. По-друге, взаємозв'язок екологічних систем, який призводить до

¹ Суєтнов Є. П. Деякі аспекти міжнародно-правового регулювання екосистемного підходу. Теоретичні та практичні аспекти реалізації екологічного, земельного, аграрного права в умовах сталого розвитку України : матеріали «круглого столу» (Харків, 2 груд. 2016 р.) / за заг. ред. А. П. Гетьмана. Харків : Право, 2016. С.198.

² Конвенція про охорону біологічного різноманіття від 1992 р. : ратифіковано Законом України від 29.11.1994 р. № 257/94-ВР. *Офіційний вісник України*. 2007. № 22. Ст. 932.

³ Про затвердження Загальнодержавної програми охорони та відтворення довкілля Азовського і Чорного морів : Закон України від 22.03.2001 р. № 2333-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 28. Ст. 135.

створення природних комплексів. По-третє, біопродуктивність, яка сприяє самовідтворенню екосистеми, виконання тієї чи іншої її функції, що визначає і різний правовий статус земель. Так, землі підвищеної родючості повинні в першу чергу відводитися для потреб сільського господарства, а малопродуктивні землі – для інших цілей. Таким чином, будь-яку екосистему характеризують як мінімум три ознаки: замкнутість, взаємозв'язок з іншими екосистемами і біопродуктивність, тобто самовідтворення¹.

Екосистеми бувають як природними, так і штучними. Первинною метою створення штучної екосистеми є зміна видового складу на користь рослин і тварин, які відповідають потребам людини. Людина прагне підвищити врожайність і продуктивність за допомогою біологічних, хімічних, технічних та інших можливостей, доступних йому, в результаті чого штучна система все менше стає схожою на природну і поступово втрачає свою здатність до самоорганізації².

Серед екологічних систем особливе місце займають агроекосистеми, які розглядаються як штучно створені з метою отримання сільськогосподарської продукції та регулярно підтримувані людиною (поле, пасовище, город, сад, захисне лісове насадження і т. д.). Агроекосистеми відіграють важливу роль стосовно продовольчого забезпечення населення України. Так, за допомогою створення високопродуктивних та екологічно збалансованих агроекосистем, що в свою чергу забезпечить підвищення урожайності сільськогосподарських культур і продуктивності тваринництва, можливо вирішити проблему щодо поліпшення продовольчого забезпечення та якості харчування населення.

Однак у Концепції збалансованого (сталого) розвитку агроекосистеми в Україні на період до 2025 р., затвердженої наказом Мінагрополітики від 20 серпня 2003 р. № 280³, сучасний екологічний

¹ Ерофеев Б. В. Экологическое право : учебник для вузов. Москва : Юриспруденция, 1999. С. 40-41.

² Селиванова К. А. Аграрные экосистемы как объект правовой охраны. *Экологическое право*. 2016. № 5. С. 36.

³ Концепції збалансованого (сталого) розвитку агроекосистеми в Україні на період до 2025 року : наказ Мінагрополітики від 20.08.2003 р. № 280. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0280555-03#Text> (дата звернення 07.08.2022).

стан агроєкосистем України в цілому визначено як незадовільний. На їх функціонування діє комплекс негативних факторів, зокрема, недотримання вимог науково обґрунтованої системи ведення сільського господарства як на рівні окремих виробничих систем, так і регіонів, виснаження родючості та деградація ґрунтів, розповсюдження бур'янів, хвороб, шкідників, порушення гідрологічного режиму на значних територіях, занепад тваринництва тощо. У зв'язку з цим створення умов для сталого розвитку агроєкосистем є досить складним процесом, який торкається широкого кола питань, починаючи від фізико-хімічних і біологічних процесів у ґрунті, кругообігу речовин та енергії в агроєкосистемах, підвищення коефіцієнту корисної дії фізіологічно активної радіації, закінчуючи удосконаленням спеціалізації аграрних виробничих систем, оптимізацією структури сільськогосподарських ландшафтів та організації території землекористування.

Відповідно до Концепції одним із основних напрямів діяльності в сфері створення умов для збалансованого (сталого) розвитку агроєкосистем України є формування екомережі на сільськогосподарських землях, впровадження ресурсозберігаючих та невиснажливих агротехнологій. Для реалізації цього напрямку необхідно провести науково обґрунтовану трансформацію структури сільськогосподарських земель з метою формування збалансованого співвідношення між окремими компонентами агроєкосистем та забезпечення екологічної безпеки і рівноваги території.

Національне законодавство також оперує таким поняттям як агроландшафт. Відповідно до ст. 1 Закону України «Про охорону земель» агроландшафт розглядається як ландшафт, основу якого становлять сільськогосподарські угіддя та лісові насадження, зокрема лісосмуги та інші захисні насадження. З цього приводу П. Ф. Кулинич наголошує, що в даному визначенні перелічені лише певні структурні елементи агроландшафту, проте не розкривається їх співвідношення та характер взаємодії. На його думку, з метою встановлення юридично значимих рис агроландшафту та визначення його юридичної природи доцільно використати положення ґрунтознавства, агроєкології та інших природничих наук¹.

¹ Кулинич П. Ф. Правові проблеми охорони і використання земель сільськогосподарського призначення в Україні : монографія. Київ : Логос, 2011. С. 519.

Як зазначається в літературі, агроландшафт (ландшафт) є ранговим (ієрархічним) поняттям агроєкосистеми. Конкретні межі його визначаються належністю до тієї чи іншої таксономічної одиниці (вид, рід, клас, тип). Інакше кажучи, агроландшафт є природним об'єктом (ландшафтом), на який людина, займаючись землеробством, впливає тією чи іншою мірою і який розглядається як компонент агроєкосистеми¹.

Слід підтримати думку П. Ф. Кулинич, що агроландшафт слід розглядати не лише як земельний ресурс, а й як територію земель сільськогосподарського призначення з наявною на ній сукупністю природних і штучно створених компонентів, які становлять єдине ціле, знаходяться між собою в оптимальному кількісному співвідношенні, що визначено законодавством, а також нову екологічну та виробничу якість².

З цього приводу М. А. Дейнега підкреслює, що агроландшафт – це комплексний об'єкт правового регулювання земельного, екологічного та аграрного права, що являє собою природноантропогенну систему, основа якої – це землі сільськогосподарського призначення з наявною на них сукупністю природних і штучно створених компонентів, що становлять єдине ціле, та яка використовується для цілей сільськогосподарського виробництва, формується й функціонує під його впливом³.

Юридична природа агроландшафту полягає у тому, що він є одним із чинників при визначенні правового режиму земель та земельних ділянок сільськогосподарського призначення. У законодавстві України агроландшафти розглядаються як об'єкти відносин у сфері: землеустрою на загальнодержавному, регіональному та місцевому рівнях; обмеження прав на землю; планування використання земель; районування земель; оцінки земель; землевпорядкування; проведення державної землевпорядної експертизи;

¹ Тютюнник Ю. Г. К методологии ландшафтоведения. *География и природные ресурсы*. 1989. № 4. С. 132.

² Кулинич П. Ф. Агроландшафт як об'єкт правової охорони. *Проблеми законності*. 2008. Вип. 95. С. 143.

³ Дейнега М. А. Наукові і нормативно-правові засади визначення агроландшафту об'єктом правового регулювання. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України*. 2015. Вип. 218. С. 132.

спостереження, прогнозування, обліку та інформування в галузі земельних відносин (моніторингу земель, державної статистичної звітності з земельних ресурсів, інвентаризації, картографування та ведення державного реєстру земель); охорони (рекультивації земель, боротьби з ерозією ґрунтів, формування сталих агроландшафтів) тощо¹.

Важливо зазначити, що екосистеми змінюються (іноді і знищуються) під впливом виробничої та іншої діяльності людини, що веде до незворотних негативних змін у навколишньому природному середовищі. Таким чином, існує необхідність щодо виділення і закріплення на законодавчому рівні екосистем як особливого об'єкта охорони і більш детального врегулювання в законодавстві положень щодо їх збереження, охорони та відновлення. Для збереження та належного функціонування екологічних систем, незалежно від того, створені вони штучно або є природними, будь-яка діяльність, дозволена законодавством, повинна здійснюватися з дотриманням вимог щодо охорони земель, ґрунтів та інших природних ресурсів, з обов'язковим збереженням взаємозв'язків та взаємодії всіх компонентів, що входять до складу екосистеми. Крім цього, питання щодо збереження екологічних систем, підтримки їх цілісності повинно розглядатися як одна із стратегічних цілей державної екологічної та земельної політики країни².

Позитивним моментом щодо збереження та охорони земель є розпорядження Кабінету Міністрів України, яким 19 січня 2022 року схвалено Концепцію Загальнодержавної цільової програми використання та охорони земель. Метою Програми є реалізація державної політики України щодо забезпечення сталого розвитку землекористування, створення екологічно безпечних умов проживання населення і провадження господарської діяльності, захисту земель від виснаження, деградації та забруднення, відтворення та підвищення родючості ґрунтів, збереження функцій ґрунтового покриву, збереження ландшафтного і біологічного різноманіття в

¹ Коваленко Т. О. Правова природа агроландшафту у контексті сталого розвитку. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України*. 2015. Вип. 232. С. 73.

² Шарапова С.В. Деякі питання охорони та збереження екосистем. *Проблеми законності*. 2018. № 142. С. 154.

умовах ринкового середовища та з урахуванням глобальної зміни клімату¹.

Суттєвими кроками у напрямку збереження земель, відповідно до Програми, є: провести аналіз структури земельного фонду, його динаміки у межах України в цілому та у регіонах; вивчити стан використання земельних ресурсів у розрізі категорій земель, землекористувань, провести аналіз його стану; провести аналіз зарубіжного досвіду в галузі використання та охорони земель; навести характеристику деградаційних процесів та їх вплив на стан земельних ресурсів; тощо.

Програмою також передбачається необхідність розробити: прогноз і пріоритети використання земельних ресурсів; основні напрями використання земель залежно від їх категорій; напрями сталого землекористування; пропозиції щодо раціонального - економічно ефективного та екологічно безпечного використання земель; головні напрями охорони земельних ресурсів; тощо². Вважаємо, що всі напрями, щодо охорони земель, заплановані Програмою, позитивно будуть відображені й у напрямках щодо збереження земель, земельних угідь, агроландшафтів та всього природно-ресурсного потенціалу України. Що, в свою чергу, допоможе запобігти скорочення кількості земель (сільськогосподарського і лісогосподарського призначення та ін.), а також підтримати на відповідному рівні якісний стан та збереження якісних властивостей як земель, так і інших природних ресурсів.

¹ Концепція Загальнодержавної цільової програми використання та охорони земель: розпорядження Кабінету Міністрів України від 19 січня 2022 р. № 70-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/70-2022-%D1%80?find=1&text=%D0%B7%D0%B1%D0%B5%D1%80#Text>. (дата звернення: 08.08.2022).

² Концепція Загальнодержавної цільової програми використання та охорони земель: розпорядження Кабінету Міністрів України від 19 січня 2022 р. № 70-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/70-2022-%D1%80?find=1&text=%D0%B7%D0%B1%D0%B5%D1%80#Text>. (дата звернення: 08.08.2022).